

Hakları Talep Etme Hakkı: İnsan Hakları Savunucularına Felsefe ile Bakmak

Hakan Ataman*

Giriş: Çoklu Krizler Çağında İnsan Hakları Savunuculuğu

Uluslararası Af Örgütü'nün (UAÖ) kurucusu olarak kabul edilen Peter Benenson, aynı zamanda UAÖ'nün kuruluş tarihi olarak kabul edilen 28 Mayıs 1968 tarihli “*Observer*” gazetesinde kaleme aldığı “*Unutulmuş Mahkumlar*” başlıklı yazısına şu şekilde başlamıştı:

Haftanın herhangi bir günü gazetenizi açtığınızda, dünyanın herhangi bir yerinde, fikirleri ya da inancı hükümeti tarafından kabul edilmediği için hapsedilen, işkence gören ya da idam edilen biriyle ilgili bir haber bulacaksınız. Hapishanelerde bu türden birkaç milyon insan var - hiçbir şekilde hepsi Demir ve Bambu Perdelerin arkasında değil - ve sayıları giderek artıyor. Gazete okuyucusu mide bulandırıcı bir acizlik duygusu hissediyor. Oysa tüm dünyadaki bu tiksinti duyguları ortak bir eylemde birleşirse, etkili bir şeyler yapılabilir.¹

Peter Benenson'un makalesinin üzerinden altmış yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, bugün içinde bulunduğumuz durum hiç de farklı değildir. Üstelik artık insan hakları ihlalleriyle ilgili haberlerin bilgisine her saniye ve her yerde ulaşmamız mümkün. Bununla birlikte bugün insan hakları ve onu koruyan sistem, bizzat bu sistemi oluşturan liberal demokrasiler içinden çıkmış otoriter politikacıların bir tür barbar akını altında. Bu yeni tip otoriter liderler, askerî rejimlerden ve totaliter sistemlerden farklı olarak, bir yandan “*seçimler*” gibi liberal demokrasinin bazı temel özelliklerini koruyor, ancak öte yandan liberal demokrasiyi var eden insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin altını oyararak var oluyorlar. Üstelik yalnız değiller. Kural tanımaz neo-liberal politikacılardan güç alarak ulus ötesi etkileri olan büyük şirketler² ve hak karşıtı toplumsal hareketler³ otoriter politikacılara büyük bir iştahla eşlik

* İnsan Hakları Savunucusu.

¹ Peter Benenson, “Forgotten Prisoners”, https://www.amnesty.org.uk/files/info_sheet_3.pdf, Erişim Tarihi: 8.7.2024.

² Institute for Human Rights & Business (IHRB), “Top Ten Issues in 2024”, <https://www.ihrb.org/library/top-10/2024-top-10-business-and-human-rights-issues>, Erişim Tarihi: 8.7.2024; Business & Human Rights Resource Centre, “Briefings & Reports”, <https://www.business-humanrights.org/en/from-us/briefings/> Erişim Tarihi: 8.7.2024

³ Ines M. Pousadela ve Dominic R. Perera, “The Enemy Within? Anti-Rights Groups and Restrictions on Civil Society”, *Global Policy* Volume 12 . Supplement 5 . July 2021, (pp.34-44) <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1758-5899.12981>, Erişim tarihi 12.12.2023); The Observatory on the Universality of Rights (OURs), “Rights At Risk: Time for Action”, https://www.oursplatform.org/wp-content/uploads/1.-RightAtRisk_TimeForAction_June2021-1.pdf, p. 73, Erişim tarihi: 12.12.2023.

ediyorlar. Bu duruma yaklaşan bir tehlike olarak insan hakları savunucusu, yazar ve politikacı olarak Václav Havel yaklaşık çeyrek asır önce dikkat çekmişti:

On yıllık komünizm sonrası geçiş döneminde yeni politik elitlerimiz sivil toplumun yeniden inşasına karşı ya kayıtsız bir tutum sergilemiş ya da aktif olarak karşı çıkmıştır. Bu elitler iktidarı ele geçirir geçirmez, miras aldıkları devlet otoritesinden vazgeçmek istemediler. Birçok demokrat, hatta anti-komünist siyasetçi, paradoksal bir şekilde, Komünist dönemin kalıntıları olan abartılı hükümet yetkilerini savunur hale gelmiştir.⁴

Dünyanın dört bir yanında baş gösteren çevresel felaketler⁵, silahlı çatışmaların yarattığı yıkım⁶, çatışmaların ortasında yaşayan insanlar⁷, bir milyardan fazla insanı etkisi altına alan akut⁸ ve orta gelirli ülkelerdeki çok boyutlu yoksulluk⁹, devlet dışı aktörlerin ihlalleri¹⁰, savaş, yoksulluk, zulüm ve insan hakları ihalleri nedeniyle evlerini teketmek zorunda kalan 122 milyondan fazla insan¹¹ “çoklu krizler çağında”¹² yaşadığımızın temel göstergeleri niteliğindedir. Bu koşullar Hannah Arendt’in *Totalitarizmin Kökenleri* adlı eserinde tasvir ettiği dünyadan¹³ hiç de farklı görünmüyor. İkinci Dünya Savaşından sonra insan haklarını korumak için kabul edilen sözleşmelere ve kurulan önleyici mekanizmalara rağmen, soykırım gibi

⁴ Václav Havel, “Civil Society and Its New Enemies”, <https://www.project-syndicate.org/commentary/civil-society-and-its-new-enemies>, Erişim tarihi 8.7.2024.

⁵ UN, “Hottest July ever signals ‘era of global boiling has arrived’ says UN chief”, 27 July 2023, <https://news.un.org/en/story/2023/07/1139162>, Erişim tarihi 9.7.2024.

⁶ Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, “Today’s Armed Conflicts”, <https://geneva-academy.ch/galleries/today-s-armed-conflicts>, Erişim tarihi: 9.7.2024.

⁷ Birleşmiş Milletler verilerine göre bu sayı 2 milyarı buluyor, “yedi kişiden altısı güvensizlik duygusu yaşıyor” United Nations, “With Highest Number of Violent Conflicts Since Second World War, United Nations Must Rethink Efforts to Achieve, Sustain Peace, Speakers Tell Security Council”, SC/15184, 26 January 2023, <https://press.un.org/en/2023/sc15184.doc.htm>, Erişim tarihi: 9.7.2024.

⁸ The International Committee of the Red Cross (ICRC), “Global trends of war and their humanitarian impacts”, 17.10.2018, <https://www.icrc.org/en/document/global-trends-war-and-their-humanitarian-impacts-0>,

⁹ UNDP, The Human Development Report 2023-24, p. 161, <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>, Erişim tarihi:8.4.2024.

¹⁰ The State of the World’s Human Rights: April 2024, Amnesty International, April 23, 2024 Index Number: POL 10/7200/2024, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/7200/2024/en/>, Erişim tarihi: 1.6.2024; Human Rights Watch, World Report 2024, <https://www.hrw.org/world-report/2024>, Erişim tarihi: 1.6.2024.

¹¹ BM bu yönde 2023 yılında bir tahmin yapmıştı: UNHCR, Global Trends 2024, <https://www.unhcr.org/global-trends>, Erişim tarihi 20.6.2024. BM’nin 2024 yarı yıl verileri bunu doğruladı: UNHCR, Mid-Year Trends 2024, <https://www.unhcr.org/mid-year-trends>, Erişim tarihi 27.10.2024.

¹² The United Nations Environment Programme (UNEP), As global crises join forces, world must adopt forward-looking approach to protect human and planetary health, 15 July 2024, <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/global-crises-join-forces-world-must-adopt-forward-looking-approach>, Erişim tarihi: 24.09.2024.

¹³ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 255-315

korkunç kötülükler geçtiğimiz yüzyılda devam etti¹⁴ ve milenyum döneminde de devam ediyor. Süregiden olumsuz gelişmeler tüm dünyada insan haklarını korumak ve geliştirmek için yola çıkan insan hakları savunucularının üzerinde de olumsuz etkisini gösteriyor.

Hakları talep etme haklarını kullanan insan hakları savunucuları (İHS), yüksek sesle dile getirdikleri hak talepleri nedeniyle bizzat hak ihlallerine maruz kalıyorlar. Onlar suçlu hale getiriliyor, damgalanıyor, gayri meşrulaştırılıp, onurları ve kamusal itibarları zedelenecek, idarî, adlî ve sivil tacizlere, tehditlere, faaliyet alanlarının kısıtlanmasına ve fişlenmeye maruz kalıyorlar.¹⁵ Ancak tüm olumsuz koşullara rağmen İHS'ler, hakları talep etmenin de bir hak olduğu argümanı ile olağanüstü bir çaba göstermeye devam ediyorlar.¹⁶ Peki, bu çabayı felsefenin bize sunduğu bakış açıları ile nasıl açıklayabiliriz? Hakları talep etmek için mücadele eden İHS'ler, fiziksel ve zihinsel bütünlükleri riske girecek olmasına rağmen, neden ve hangi dayanaklarla hakları talep etme hakkını inatla sürdürüyor? Bu çalışma yorumlayıcı bir yaklaşımla, felsefenin bize sunduğu bakış açıları arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın, yukarıdaki sorulara bir cevap arayışının ürünüdür. Bu arayışı ise Betül Çotuksöken'in ifadesiyle “*varolanı bilme ve iletme düzlemlerine taşıyan çerçeveler*”¹⁷ olarak belirli kavramlar ekseninde sürdürmeye çalışacağım.

İki ana bölümden oluşan bu yazının ilk bölümünde insan hakları ve İHS kavramını konu edindim. İnsan hakları kavramını, bu yazının sınırlarını aşan felsefî temelleri bakımından değil, felsefeyle olan, daha doğrusu olması gerektiğini düşündüğüm bağı bakımından ele almaya çalıştım. İHS kavramının ise önce tarihsel olarak ortaya çıkışı üzerinde durdum. Ardından insan haklarını savunma eylemi ya da diğer bir ifadeyle “hak talep etme eylemi” ile felsefe arasındaki bağı temel insan hakları ihlallerine olan ilgi üzerinden kurmaya çalıştım. Yazının ikinci bölümünde ise insan hakları ihlallerine karşı çıkış olarak “hak talebine” ve bunun için verilen mücadeleye zemin teşkil ettiğini düşündüğüm üç kavrama odaklanmaya çalıştım. Bu kavramlar BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) dahil olmak üzere, Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ve belgelerinde bahsi geçen adalet, evrensellik ve insan onuru kavramlarıdır. Bu

¹⁴ Michael Ignatieff, “Human Rights as Politics and Idolatry”, *Human rights as politics and idolatry*, Ed. Amy Gutmann, Princeton University Press, New Jersey, 2003, pp. 13-17.

¹⁵ María Martín, *Criminalisation of Human Rights Defenders*, Protection International, Bruxelles, 2015, pp. 3-14, https://www.protectioninternational.org/wp-content/uploads/2015/12/Criminalisation-of-Human-Rights-Defenders-%E2%80%93-Categorisation-of-the-problem-and-measures-in-response_EN.pdf, Erişim tarihi: 23.3.2020.

¹⁶ Open Cases, Front Line Defenders, <https://www.frontlinedefenders.org/en/open-cases>, Erişim tarihi: 9.7.2024. Hafıza Merkezi ve Eşit Haklar için İzleme Derneği, “Hak Savunucuları için Sessiz Kalma”, <https://www.sessizkalma.org/tr>, Erişim tarihi: 9.7.2024.

¹⁷ Betül Çotuksöken, *Kavramlara Felsefe ile Bakmak*, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1998, s.13.

kavramlar aynı zamanda felsefenin iki bin yılı aşan tarihinde yer etmiş kavramlardır. Adalet, evrensellik ve insan onuru kavramları ayrıca İHS'lerin meşru pratiklerini etkileyen teorik sorunlar niteliğindedir. Bu nedenle söz konusu kavramları mümkün olduğunca somut vakalar ve örnekler göstererek, diyalektik bir şekilde, karşı argümanları da gözeterek ele almaya özen gösterdim. Böylece bir yandan adalet, evrensellik ve insan onuru kavramlarına felsefenin bakış açısıyla bir açıklık getirmeye, diğer yandan ise İHS'lerin pratiğini felsefenin sorgulayıcı eksenine dahil etmeye çabaladım.

1. İnsan Hakları Kavramı ve İnsan Hakları Savunucuları (İHS)

İkinci Dünya Savaşının yol açtığı yıkım, savaşın sonunda kayda değer bir dönüşüme yol açmış ve 1948 yılında kabul edilen BM İHEB giriş kısmında da ifade edildiği gibi “*Bütün halklar ve uluslar için bir ortak başarı ölçüsü*”¹⁸ olmuştur. İnsan haklarının dünya çapında sistematik bir şekilde ifade edilmesini amaçlayan BM İHEB’i takiben BM kapsamında devletler saygı duymaya, korumaya ve uygulamaya söz verdikleri pek çok insan hakları sözleşmesine ve belgesine imza atmıştır. BM kapsamında devletlerin kabul ettiği sözleşmelere Avrupa Konseyi gibi bölgesel mekanizmalar kapsamında kabul edilen “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” (AİHS) gibi sözleşmeler eşlik etmiştir.¹⁹ Bununla birlikte bugün bizim insan hakları olarak dile getirdiğimiz kavramın arkasında ikibin yılı aşan bir geçmiş bulunmaktadır.²⁰ Bu geçmişi ve felsefi temellerini bütünsel bir bakış açısıyla ele almak, bu çalışmanın sınırlarını epeyce aşar. Bu nedenle bu çalışmada insan hakları söz konusu olduğunda felsefenin taşıdığı merkezi öneme kısaca değindikten sonra, çalışmanın ana eksenini oluşturan insan hakları savunucuları kavramına odaklanacağım.

1.1. İnsan Hakları Kavramı ve Felsefe

Başta BM İHEB olmak üzere uluslararası insan hakları sözleşmeleri, “*evrensellik, devredilmezlik, karşılıklı bağımlılık ve ilişki, eşitlik ve ayrımcılığın olmaması, katılımcılık ve kapsayıcılık, hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğü*”²¹ ilkelerinden hareket etmektedir. Bu ilkelerden hareketle uluslararası insan hakları sözleşmelerinin, belgelerinin ve izleme

¹⁸ BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, İnsan Hakları Derneği, <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>, Erişim tarihi: 24.9.2024

¹⁹ İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

²⁰ Micheline R. Ishay, *The Human Rights Reader*, Routledge, 3. Edition, New York, 2022; Patrick Hayden, *Philosophy of Human Rights*, Paragon House, United States, 2001.

²¹ Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights (OHCHR), *Frequently Asked Questions on A Human Rights-Based Approach to Development Cooperation*, 2006, p.36. <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FAQen.pdf>, Erişim tarihi:24.9.2024.

mekanizmalarının geliştirilmesinde insan hakları alanında çalışmalar yürüten hukukçuların büyük bir etkisi vardır.²² Buna bağlı olarak insan hakları özellikle de pozitif hukuk ile ele alınmaya başlamıştır. Ancak insan haklarını tek başına pozitif hukuka indirgemek hem eksik hem de patolojik bir bakış açısı olmaktan öteye gidemeyecektir. İnsan hakları “çok disiplinli”²³ ve “disiplinlerarası”²⁴ çalışmayı gerektiren bir konudur. Felsefe bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Kaçınılmaz bir şekilde pozitif hukuk insan hakları ihlalleri karşısında hakları talep edebilmek için bir yasal güvencedir. Kadim bir Latince ifadeyle “*sine qua non*” (olmazsa olmaz) bir koşuldur. Bununla birlikte insan haklarının yasal güvence altına alınması ona saygı duyulmasını beraberinde getirmemektedir.²⁵ Eğer böyle olsaydı, genel hatlarıyla Giriş bölümünde özetlediğimiz insan hakları ihlalleri raporlarıyla her yıl muhatap olmak zorunda kalmazdık. Bu açıdan bakıldığında insan haklarına saygı duyulması meselesi daha çok felsefesinin, etiğin ve politikanın bir meselesi olarak ele alınmalıdır. İoanna Kuçuradi’nin sözleriyle ifade edecek olursak, insan hakları:

Felsefi bir sorundur, çünkü insan hakları kavramının açıklığa kavuşturulmasına – bu hakların gerektirdikleri konusunda daha sağlam sonuçlar çıkarmamızı sağlayabilecek bir açıklığa kavuşturulmasına – şiddetle ihtiyaç vardır. Etik bir sorundur, çünkü günlük yaşamda bu haklara saygı gösteren ya da onları çiğneyen kişilerdir; kişilerdir oylarıyla ya da kamu görevlisi olarak verdikleri kararlarla korunmasına katkıda bulunan. Ayrıca siyasal bir sorundur; çünkü bütün yurttaşların insan olarak olanaklarını geliştirmeleri, “korku ve yoksunluktan uzak” yaşayabilmeleri için gerekli koşulları doğrudan veya dolaylı olarak sağlamak, her devletin görevidir.²⁶

Özellikle de etik, insan haklarının belli normlara dönüştürülmesi bakımından son derece önemlidir. Etik insan haklarının bağlayıcı nitelikte sözleşmelere dönüşmesinde “*en yüksek ahlâkî standartlar*”²⁷ olarak rol oynar. Felsefenin rolü tek başına en yüksek ahlâkî standartların belirlenmesiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda belirlenen yüksek standartların yorumlanarak açıklığa kavuşturulması, baş gösteren yeni sorunlara kendisini uyarlayabilmesi bakımından da son derece önemlidir. Örneğin, insan hakları standartlarının uygulanmasıyla ilgili izleme

²² Michael Freeman, *İnsan Hakları*, çev. A. Erkan Koca ve Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınları, 2008, s. xi, 8-11.

²³ Prof. Dr. Betül Çotuksöken, *İnsan Hakları ve Felsefe*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 27.

²⁴ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev: Mustafa Erdoğan- Levent Korkut, Yetkin Yayınları, 1995, s. 15-16; Freeman, 2008, s.14.

²⁵ İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 5.

²⁶ Kuçuradi, 2018, s. 8.

²⁷ Jack Donnelly, *Universal human rights in theory and practice*, Cornell University Press, Third Edition, 2013, p. 11; Kuçuradi, 2018, s. 61.

mekanizmaları tarafından, insan hakları belgeleri “yaşayan belge” olarak nitelendirilmişlerdir. Zira bu belgeler günün şartlarına göre güncel yorumlarla karşımıza çıkmaktadır. Burada söz konusu olan “amaçsal-gelişmeci” (teleolojical-evolutive) yorum yönteminin kullanılmasıdır.²⁸ Bu yöntemin temel kavramlarını ilk dile getiren ise Aristoteles’tir²⁹ ve bu yöntemin onunla sınırlı kalmadığı da aşikârdır.³⁰

Ancak insan haklarının en yüksek ahlâkî standartlar olarak var olması ve izleme mekanizmalarına sahip olması, uygulandıkları ya da uygulanacakları sonucunu çıkartmamaktadır. Bunu sadece insan hakları örgütlerinin raporlarında değil, insan hakları sözleşmelerinin izleme mekanizmaları tarafından verilen kararlarda da görmek mümkündür³¹. İnsan haklarının uygulanabilmesi için bu hakların kullanılabilmesi, saygı gösterilmesi, faydalanılması ve ihlali durumunda da yaptırım uygulanabilmesi gerekir.³² Bu konu bizi bir gerçeklikle yüzyüze getirir. Zira insan haklarına yönelik talep, genel olarak insan haklarına saygı gösterilmediği, faydalanma durumunun ortadan kalktığı zamanlarda gündeme gelmektedir. Dolayısıyla ortada paradoksal bir durum vardır:

(...) gerektiğinde *hak talep edebilme yeteneği*, bir hakka sahip olmayı basitçe bir başkasının yükümlülüğünün (haklardan yoksun) yararlanıcısı olmaktan ayırır. O halde, paradoksal olarak, bir hakka “sahip olmak”, tam da kişi (hakkın nesnesine) “sahip olmadığı”, yani aktif saygı veya nesnel yararlanma söz konusu olmadığı çok değerlidir. Ben buna “sahip olma paradoksu” diyorum: bir hakka aynı anda hem “sahip olmak” hem de “sahip olmamak” - ona sahip olmak ama ondan faydalanabilme - “sahip olmak” tam da kişi ona “sahip olmadığı” özellikle önemlidir.³³

İşte Jack Donnelly’den yukarıda alıntıladığımız ve hak taleplerinin “*haklardan yoksun kalma*” ya da kişinin insan haklarına saygı gösterilmediği anlar, aynı zamanda insan hakları savunucularının devreye girdiği anlardır. Bu, insan haklarının korunması için insan hakları

²⁸ Naz Çavuşoğlu, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni ‘Yaşayan Belge’ Yapan Yorum Teknikleri”, İnsan Hakları Yıllı, Cilt 14, Ankara, 1992, s. 132.

²⁹ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, İmge Kitapevi, Ankara, 1996; Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

³⁰ Theodore George, “Hermeneutics”, Stanford Encyclopedia of Philosophy, 9 December 2020, <https://plato.stanford.edu/entries/hermeneutics/>, Erişim tarihi:7.10.2024.

³¹ European Court of Human Rights, Statistical reports, <https://www.echr.coe.int/statistical-reports>, Erişim tarihi: 7.10.2024; OHCHR, UN Treaty Body Database, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en, Erişim tarihi:7.10.2024.

³² Donnelly, 2013, p. 8.

³³ Donnelly, 2013, p. 9.

savunucularının verdiği reaktif bir tepkidir. Kısacası önce bir insan hakları ihlali gerçekleşir ve insan hakları savunucuları buna karşılık bir hak talebiyle tepki verir.

1.2. İnsan Hakları Savunucuları (İHS) ve Felsefe: “Başlangıçta Eylem Vardı!”

İHS’lerin “hak talebi” için gerçekleştirdiği eylemler hakkında felsefi çalışmaların varlığı son derece sınırlıdır. Bu çalışmaların önemli bir bölümü İHS’lerin, hakları talep etme haklarını kullanırken uğradığı ihalelere yönelik oluşturulan koruma mekanizmaları ve bunun hukukî temelleri hakkındadır.³⁴ İHS’ler hakkındaki diğer belli başlı çalışmalar ise daha çok tarihsel bir perspektif dahilinde insan hakları hareketine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar daha çok sosyoloji ve politika bilimi ekseninde gerçekleştirilen çalışmalardır³⁵. Joseph Hoover ve Marta İñiguez De Heredia’nın kaleme aldığı “Filozoflar, Aktivistler ve Radikaller: İnsan Hakları ve Diğer Skandalların Hikâyesi” başlıklı makale ise İHS’ler için felsefeden ziyade, Meksika’daki Zapatista ve Brezilya’daki Topraksızlar Hareketi gibi radikal hareketleri refere etmektedir³⁶. Bu çalışmada, son derece sınırlı çalışmanın olduğu İHS’lerin eylemlerine yönelik felsefi ilgiye yöneleceğim. Ama önce, insan hakları savunuculuğu kavramına bir açıklık getirmek yerinde olacaktır. İHS’ler kimlerdir? Hakları talep etmek için ne yapmaktadırlar? İHS’ler hakkında bize bir tanım veren ilk uluslararası belge, BM İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi’dir (İHSKB).³⁷ BM İHSKB bize tek bir madde halinde tanım sunmaz. İHS kavramı toplam yirmi maddelik BM İHSKB’nin bütününe yayılacak şekilde sunulmuştur. Bununla birlikte tanımını beş ana maddede toplamak mümkün görünmektedir. Buna göre bir insan hakları savunucusu/savunucuları:

³⁴ Burada makalenin sınırları nedeniyle sadece yakın dönem birkaç çalışmayı örnek vereceğim: Núria Saura-Freixes, *Human Rights Defenders and the Law: A Constitutional and International Legal Approach*, Routledge, New York, 2024; Alice M. Nah (Ed.), *Protecting Human Rights Defenders at Risk*, Routledge, New York, 2020; Steven Kleemann, *Human Rights Defenders under Pressure: ‘Shrinking Space’ in Civil Society*, Tectum Verlag, Baden, 2020.

³⁵ Margaret E. Keck and Kathryn Sikkink, *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*, Cornell University, New York, 1998; Aryeh Neier, *The international human rights movement : a history*, Princeton University Press, Woodstock, 2012; Neil Stammers, *Human Rights and Social Movements*, Pluto Press, London, 2009; Max Likin, *Human Rights Struggles in Twentieth-century France*, Palgrave Macmillan, Cham, 2022. Marie-Bénédicte Dembour, “What are human rights? Four schools of thought”, *Handbook of Human Rights*, Thomas Cushman (Ed.), Routledge, New York, 2012, pp. 137-145.

³⁶ Joseph Hoover & Marta İñiguez De Heredia, “Philosophers, Activists, and Radicals: A Story of Human Rights and Other Scandals”, *Human Rights Review*, Issue 2, Volume 12, 2011, pp. 191-220.

³⁷ Bildirgenin tam adı “Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Geliştirilmesi ve Korunmasında Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kuruluşların Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Bildirge”dir. BM Genel Kurulu’nun 85. Genel Kurulunda 9 Aralık 1998’de ilân edildi. BM Genel Kurulunun 8 Mart 1999 tarihli 53. Oturumunda alınan bir kararla resmen kabul edildi (A/RES/53/144). Bkz. The Declaration on [Human Rights Defenders in Different Languages](https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-human-rights-defenders/declaration-human-rights-defenders-different-languages), Special Rapporteur on [Human Rights Defenders](https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-human-rights-defenders/declaration-human-rights-defenders-different-languages), OHCHR, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-human-rights-defenders/declaration-human-rights-defenders-different-languages>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

- Statüsü her ne olursa olsun tek başına veya başkalarıyla birlikte ulusal ve uluslararası düzeyde insan haklarını korumak, uygulamak ve geliştirmek için harekete geçen,
- İnsan haklarının evrenselliğini herkes için kabul etmiş,
- İnsan hakları arasında herhangi bir hiyerarşi ve herhangi bir ayırım gözetmeksizin herkes için insan haklarını teşvik eden ve korumaya çalışan,
- Bireyler ve gruplar adına tüm insan haklarını savunmak için harekete geçen,
- İnsan haklarının korunması ve desteklenmesi için barışçıl bir şekilde hareket eden(ler)dir.

BM İHSKB 1998 yılında kabul edilmesini takiben Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Birliği (AB) tarafından daha başka kılavuzlar ve bildirgeler kabul edilmiştir.³⁸ Ancak yeri gelmişken, insan hakları hareketinin söz konusu kılavuzlar ve bildirgelerden çok daha eski bir zamana yayıldığını belirtmek gerekir. İHSKB'nin 1998'de ilân edilmesinden önce insan hakları “aktivisti”, “profesyoneli”, “çalışanı” veya “gözlemcisi” gibi terimler en çok kullanılan kavramlar olmuştur.³⁹ Bu resmî tanıma karşılık elimizde daha kısa ve gayri resmî bir tanım daha vardır. Michel Foucault “*özel bireylerin uluslararası stratejiler ve siyasetler düzenine filî müdahale hakkı biçimindeki bu yeni hakkı yaratmış olan inisiyatifler*”⁴⁰ demiştir. Ben daha kısa bir tanım kullanarak “*hakları talep etme hakkını kullananlar*” demek istiyorum. Bu haliyle kavramın modern geçmişi “Soğuk Savaş”ın hararetli dönemlerine denk gelmektedir.

Jannika Spannagel'in UAÖ'nün ve o dönem aktif olan uluslararası kurumların belgelerine yönelik gerçekleştiği bir tür arkeolojik kazı, insan hakları savunucusu kavramının 1960'ların sonlarında, Rusça “*pravozashchitnik*” yani “*hak-savunucusu*” kavramından kaynaklandığını göstermektedir. Belgelerde hak savunucusu kavramı Sovyetler Birliği döneminde tanınmış bir matematikçi ve Stalin döneminin politik tutuklularından biri olan Alexander Esenin-Volpin'in 5 Aralık 1965'de Moskova'da katıldığı barışçıl bir protesto gösterisine uzanmaktadır. Gösteri sırasında tutuklanan Alexander Esenin-Volpin'in elinde “*Soyvet Anayasasına Saygı Gösterin*” yazan bir pankart vardır. Onun bu talebi bazı anti-komünist arkadaşlarında şaşkınlık yaratsa da

³⁸ International and regional instruments on human rights defenders, the European Network of National Human Rights Institutions (ENNHRI), <https://ennhri.org/human-rights-defenders/international-regional-instruments/>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

³⁹ OHCHR, Human Rights Defenders: Protecting the Right to Defend Human Rights, Fact Sheet No. 29, United Nations, 2004, <https://www.ohchr.org/en/publications/fact-sheets/fact-sheet-no-29-human-rights-defenders-protecting-right-defend-human>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

⁴⁰ Michel Foucault, “Hükümetlere Karşı İnsan Hakları”, *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2*, Michel Foucault, Çev:İşıl Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 290.

yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. Zira birkaç yıl sonra her yıl 5 Aralık'ta Moskova'nın Puşkin Meydanı'nda Anayasa Günü münasebetiyle sessiz gösteriler düzenlenmeye başlanır. Bu gösterilere katılanlar için “*pravozashchitnik*” (hak savunucusu) kavramı kullanılmaktadır. Hak savunucusu kavramı Soğuk Savaşın Doğu ve Batı Blokundan 35 devleti bir araya getiren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının (AGİK) girişimiyle 1975'te kabul edilmiş “*Helsinki Nihai Senedi*” sonrasında giderek yaygınlaşır.⁴¹ Nitekim belgelerde hak savunucu kavramının 1970'li yıllarda Çekoslovakyalı muhalif bir grup olan *Charter 77* ve Sovyetler Birliğindeki muhaliflerin hak ihlallerini gizli ve titiz bir şekilde belgelediği “Güncel Olaylar Günlüğü” (*Chronicle of Current Events*) aktivistlerine atfen kullanıldığı görülmektedir.⁴²

Yukarıda özetle aktardığımız tarihsel gelişmeler, İHS kavramının modern tarihidir, diyebiliriz. Modern tarihidir, çünkü hak talep etmenin modern öncesi döneme dayanan bir tarihi vardır. Kadim zamanların metinlerinde bu hak talep etme haklarını kullananları görmek mümkündür. Bilinen ilk hak talep etme örneği ve aynı zamanda zaferi kadim Sümer metinlerindeki “*Kazma ve Saban*” hikâyesidir, diyebiliriz. Metinde dönemin işçi sınıfını temsil eden “*Kazma*” ile kendisini “*baba Enlil'in asil tarla kayıtcısı*” olarak sunan “*Saban*” arasındaki bir tartışma yaşanır. *Kazma* işçilerin yaptığı hizmetleri dile getirir ve işçilerin haklarını savunur. Tartışmanın sonunda Tanrı Enlil “*Kazma*”nın sözlerini haklı bulur ve *Kazma*'nın haklarını teslim eder.⁴³ Bununla birlikte evrensel yasalara dayanarak yapılan ilk savunma örneği Sofokles'in *Antigone* karakteri olmuştur. Bu nedenle *Antigone* karakteri günümüze kadar uzanan bir dizi tartışmada insan hakları savunuculuğunun ilk örneği olarak gösterilmektedir.⁴⁴

Bu tarihin yazılmasında elbette filozofların da bir yeri bulunmaktadır. Bunun için felsefe tarihinde Sokrates'in ölümüne mahkûm edilmesini, kadın filozof Hypatia'nın katledilmesini, Thomas Moore'un Londra Kulesinde idamını, Giordano Bruno'nun yakılmasını hatırlamak

⁴¹ Jannika Spannagel, *International Attention and the Protection of Human Rights Defenders Campaigning for Agents of Change*, Routledge, New York, 2023, pp. 11-15; Aralarında JiříHájek (Prag Baharı sırasında dışişleri bakanı), Václav Havel (yazar, post-komünist dönemin ilk Cumhurbaşkanı) ve Jan Patočka'dan (filozof) olduğu *Charter 77* aktivistleri için bkz. Roger Errera, “Charter 77 in Czechoslovakia and the International Protection of Human Rights”, 13 *Vanderbilt Law Review* 409 (2021), <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol13/iss2/11>, Erişim tarihi:24.9.2024; Declaration of Charter 77, ETH Zürich, https://www.files.ethz.ch/isn/125521/8003_Charter_77.pdf, Erişim tarihi: 24.9.2024; Çok sayıda aktivistin bir araya gelmesiyle Stalin sonrasında kurulan *Chronicle of Current Events* için bkz. A *Chronicle of Current Events*, <https://chronicle-of-current-events.com/work-in-progress/>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

⁴² İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/34-avrupa-guvenlik-ve-ismbirligi-teskilat/>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

⁴³ S.N. Karamer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990 ss. 274-280;

⁴⁴ Arianna Jacqmin, “If Antigone were a Human Rights Activist”, https://www.academia.edu/33480636/Antigone_as_Human_Rights_Activist, Erişim tarihi. 23.8.2018, p. 3.

önemlidir. Modern dönemlere geldiğimizde ise, yukarıda bahsettiğimiz Charter 77 hareketinin kurucularından, fenomenolojinin önemli temsilcilerinden, eski Çek gizli polisi tarafından 11 saat sorgulandıktan sonra bir hastanede hayatını kaybeden Jan Patočka'yı unutmamak gerekir⁴⁵. Kuşkusuz adını andığımız filozofların hayatları insan hakları savunuculuğu ile felsefe arasında bir bağ kurmak için yeterli değildir. Tek başına filozofların düşünce özgürlüğü gibi temel insan hakları için hayatları pahasına yaptıklarını anmak Elaine Scarry'nin ifadesiyle “*ağıtıcı bir öykünme*”⁴⁶ olmanın ötesine gidemeyecektir. Ancak Elaine Scarry'nin “*ağıtıcı öykünme*” ifadesine başvurmasının temel nedeni yukarıda andığımız filozoflar değildir. Ama bu ifadenin merkezinde başka bir felsefeci, Carlos Nino bulunmaktadır. Carlos Nino'nun hayatı ve insan hakları hakkındaki görüşleri Thomas Nagel ve Bernard Williams arasında insan haklarına felsefenin ilgisi ve insan hakları savunuculuğu hakkında yapılan bir tartışmanın merkezinde yer alır.

Arjantinli felsefeci Carlos Nino, Arjantin'de etkileri halen süren ve 1976-1983 yılları arasında Arjantin'de korkunç insan hakları ihlalleri gerçekleştiren Askerî Cuntaya karşı çetin ve yılmaz bir mücadele vermiştir. Peki, Carlos Nino neden tartışmanın merkezindedir? Elaine Scarry' göre bunun temel nedeni, Onun “*felsefe ve aktivizmi bir araya getirmek*”⁴⁷ arzusudur. Kısacası felsefe ve felsefeciler insan hakları ihlalleri ile hem teorik hem de pratik düzeyde ilgilenmeli, gerektiğinde bir teorisyen ve gerektiğinde de bir aktivist, bir İHS olarak hakları talep etme eylemine fiilen dahil olmalıdır. Thomas Nagel ve Bernard Williams ise bu konuya şüpheyle yaklaşır. Thomas Nagel yazısında Elaine Scarry'nin ifadesiyle “*kışkırtıcı*”⁴⁸ bir ifade kullanır. Ona göre işkence, yargısız infaz gibi, “*en temel insan haklarının alenen ihlal edilmesi felsefi ilgiden yoksundur.*” Bu tür ihlallerin teorik tartışmalar değil “*kınama ve pratik muhalefet gerektirir.*”⁴⁹ Bernard Williams ise “*apaçık*” oldukları belli olan haklar konusunda Thomas Nagel ile hemfikir görünmektedir. Bu tür hakların teorik tartışmalara ihtiyacı yoktur. Felsefi tartışmanın dışındadır. Apaçık olmaları felsefenin ilgisini sınırlamaktadır. Ancak ırkçılığın ifade özgürlüğü, pornografi gibi “*tahmin edilebilir şekilde tartışmalı*” olan konular

⁴⁵ Costica Bradatan, *Fikirler İçin Ölmek: Filozofların Tehlikeli Hayatları*, Çev: Kübra Oğuz, Can Yayınları, İstanbul, 2018, s. 23-24.

⁴⁶ Elaine Scarry, “On Philosophy and Human Rights”, *Deliberative Democracy and Human Rights*, Ed. Harold Hongju Koh and Ronald C. Slye, Yale University Press, 1999, p.71.

⁴⁷ Scarry, 1999, p. 72

⁴⁸ Scarry, 1999, p. 73

⁴⁹ Thomas Nagel, “Personal Rights and Public Space”, *Deliberative Democracy and Human Rights*, Ed. Harold Hongju Koh and Ronald C. Slye, Yale University Press, 1999, p. 33.

felsefenin ilgisine tabidir.⁵⁰ En nihayetinde her iki düşünür de “en temel insan haklarının ihlali” söz konusu olduğunda, bu konularda ilgilenmeyi İHS'lere bırakmaktadır. Felsefenin en temel insan hakları ihlalleri ile ilgilenmesine gerek yoktur.

Elaine Scarry ise Thomas Nagel ve Bernard Williams'ın görüşleriyle aynı fikirde değildir. Her iki görüşü de eleştirerek, felsefenin özellikle ihlal durumlarında temel haklarla derinlemesine ilgilenmesi gerektiğini savunur. Elaine Scarry'ye göre, haklara yönelik felsefi ilgi, bu hakların uygulamadaki eksiklikleriyle doğrudan ilişkilidir. Elaine Scarry, hakların ihlal edildiği ya da tartışmaya açıldığı anda, önemlerini yeniden teyit etmek için felsefi düşünmeye ihtiyaç duyduklarını iddia eder. Elaine Scarry, felsefenin bu anlarda topluma bu hakların içsel değerini hatırlatmak için çok önemli hale geldiğini öne sürmekte ve hakların ancak aktif olarak uygulandıklarında “apaçık” göründüklerini vurgulamaktadır. Elaine Scarry'nin bakış açısı, hakların kendi kendini idame ettiremediğini ve özellikle pratik bağlılıklarını kaybettiklerinde aktif felsefi takviyeye ihtiyaç duyduklarını öne sürerek tartışmayı yeniden çerçevlendirmektedir. Elaine Scarry'ye göre, haklara yönelik felsefi ilgi sadece haklı değil, aynı zamanda hakların varlığını sürdürmek ve açıklığa kavuşturmak için gereklidir. Bu, Thomas Nagel ve Bernard Williams'ın felsefenin bariz hak ihlallerine olan ilgisi hakkındaki şüpheciliğine bir meydan okumadır. Thomas Nagel ve Bernard Williams'ın hakların kendi kendini kanıtlaması nedeniyle asgarî düzeyde felsefi ilgiyi savunduğu yerde, Elaine Scarry uygulamadaki eksiklikleri felsefi bir eylem çağrısı olarak görür. En nihayetinde insan haklarının en apaçık olduğu hallerde bile “*felsefenin gerekçelendirilmesine*” ihtiyaç vardır.⁵¹

Elaine Scarry'e bir katkı yapacak olursak, yukarıda özetle aktardığımız tartışmaların yayımlandığı tarihten yaklaşık iki yıl sonra, 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen saldırıların ardından Alan M. Dershowitz'in başlattığı tartışmayı hatırlamak yeterli olacaktır. Genel olarak ABD'de insan hakları ve özgürlüklerden yana bir parti olan Demokrat Partili ve hukukçu olan Alan M. Dershowitz, 11 Eylül saldırılarının ardından 22 Ocak 2002'de “The San Francisco Chronicle”da “*İşkence mi yapmak istiyorsunuz? Bir emir alın*”⁵² başlıklı bir makale yayınladı. Makalesinde alenen işkence yapılmasına izin veren emirler çıkarılmasını savundu. İnsan hakları hakkında çalışmaları olan tanınmış bir hukukçunun, olağanüstü hallerde dahi yapılması

⁵⁰ Bernard Williams, “In the Beginning Was the Deed”, *Deliberative Democracy and Human Rights*, Ed. Harold Hongju Koh and Ronald C. Slye, Yale University Press, 1999, p. 57-59.

⁵¹ Scarry, 1999, p. 73-77

⁵² Alan Morton Dershowitz, “Want to torture? Get a warrant”, The San Francisco Chronicle, 22 January 2002, <https://www.sfgate.com/opinion/openforum/article/want-to-torture-get-a-warrant-2880547.php>, Erişim tarihi 25.10.2024.

yasaklanan “işkenceyi” alenen savunması konunun pek de “apaçık” olmadığının temel bir göstergesidir. Bu emirlerin sonu bir skandal olarak “Guantanamo” olmuştur. Bu konu İHS’lerin protesto eylemlerinin yanısıra, işkence ve etik⁵³ hakkında son yıllarda bir literatürün de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Kısacası felsefenin güncel insan hakları sorunlarına olan bir ilgisi vardır ve olmalıdır.

Elaine Scarry’nin yukarıda görüşlerine ek olarak, ben Bernard Williams’ın makalesinin başlığına taşıdığı Goethe’nin *Faust* eserinde “Başlangıçta eylem vardı” dizesini de son derece kışkırtıcı ve irdelenmesi gereken bir ifade olarak görüyorum. Johann Wolfgang von Goethe’nin *Faust* adlı eserinde, Faust kutsal kitaptaki “Başlangıçta söz vardı” ifadesinden memnun kalmaz, “ruhun” yardımıyla bir alternatif üretir: “Başlangıçta eylem vardı”⁵⁴ (*In the Beginning Was the Deed; Im Anfang war die Tat*). Bernard Williams bu ifadenin Ludwig Wittgenstein tarafından “Kesinlik Üzerine”de “metne oldukça gizlice ve parantez içinde girdiği”⁵⁵ haliyle dikkatleri üzerine çektiğini belirtmiştir. Ancak Harry Reddner’a göre bu ifade özellikle “eylem” (the deed, die Tat) kavramı felsefe tarihinde geniş bir yelpazede insan, zaman, nihilizm, teknoloji, öznellik ve aktivizm hakkındaki modern fikirlerin tartışılmasında önemli bir yere sahiptir.

Konunun aktivizmle ilgili boyutunu konumuzun ana ekseninden sapmadan özetleyecek olursak, Harry Reddner’a göre “eylemin” önceliği Faust’un temel ilkesidir. Bu, tarihteki kırılma noktalarını temsil etmektedir. Burada “eylem” sadece bir başlangıcı ifade etmez. Aynı zamanda sürekli bir yenilenme ve dönüşüm süreci olarak karşımıza çıkar. İnsanın “eylemi” bir doğum metaforu ile ele alınır. Böylece “eylem” hem bir bireysel varoluş mücadelesi hem de evrensel bir dönüşüm süreci olarak karşımıza çıkar. Buradaki dönüşüm işin sadece bir boyutudur. Diğer bir boyutu ile aydınlanmanın meşhur “ilerleme” kavramına karşılık gelir. Nitekim söz konusu dönüşüm insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle olan ilişkilerinde olan bir sürekli değişime karşılık gelmektedir.⁵⁶ Faust gerçekleştirdiği her yeni eylemle hem kendisini hem de dünyayı değiştirmiş olur. Hem doğanın hem de tarihin akışını değiştirir. Burada dinamik bir ilişki vardır. “Eylem” hem bir başlangıca hem de sürekli dönüşüme karşılık gelir. “Eylem” tarihte bir

⁵³ “Torture”, Ed. Sanford Levinson, Oxford University Press, New York, 2004; Michael Ignatieff, “Moral Prohibition at a Price”, *Torture*, Ed. Kenneth Roth, Minky Worden, New Press – Human Rights Watch, New York, 2005, pp.18-27.

⁵⁴ Goethe, *Faust*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001, s.68, para. 1237.

⁵⁵ Williams, 1999, p. 55; Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne +Kültür ve Değer*, çev. Doğan şahiner, Metin Yayınları, İkinci Basım, 2013, s. 62.

⁵⁶ Harry Reddner, *In the beginning was the deed: Reflections on The Passage of Faust*, University of California Press, California, 1982, pp. 147-152.

süreklilik arz eder, ama aynı zamanda her seferinde onu yeniden şekillendirir.⁵⁷ Ayrıca Faust'un "eylemi" çift yönlü bir doğaya sahiptir. "Eylem" hem bir başlangıcı hem de bir sonu ifade eder. Bu haliyle "eylem" bir bireyin kendi varlığını kanıtlama ve dünyada bir iz bırakma çabasının ötesine geçer. Çünkü eylem hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu durum etik bir değerlendirmeyi zorunlu kılar.⁵⁸ Bu nedenledir ki, eylemler niyetleriyle olduğu kadar sonuçlarıyla da değerlendirilmelidir. Örneğin doğanın dengesini bozan ya da soykırım gibi yıkıcı eylemleri yüceltmek mümkün değildir. Eylem etik değerlendirmeye tabi olmak durumundadır.⁵⁹ Bu da eylemin sonuçlarıyla ilgili bir sorumluluk meselesini gündeme getirir. Eylemin hem kişisel hem de toplumsal bir sorumluluğu vardır.⁶⁰ Harry Reddner'in Goethe'nin Faust figüründen hareketle yaptığı analiz, bize teorik ve etik temellerinden kopmuş bir eylemin anlamını yitirebileceğine, hatta tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir. Peki, bunu insan hakları aktivizmi ya da savunuculuğu için de söyleyebilir miyiz? Benim görüşüm bunun mümkün olduğu yönündedir. İnsan haklarını savunmak için yapılan eylemleri, doğayı tahrip eden ya da ırkçı veya kökten dinci eylemlerle içerik bakımında karşılaştırmak kuşkusuz ki yakışıksız olur. Ama bazı çetrefil durumlar söz konusudur.

Nitekim, bu konuya iki İHS özenle dikkat çekmiştir. Luis Enrique Eguren Fernández ve Champa Patel tarafından kaleme alınan "*İnsan hakları savunucularının daha iyi tanınması ve korunması için eleştirel ve etik bir yaklaşım geliştirmeye doğru*" başlıklı makale konuya doğrudan temas eden yegâne sorgulamadır diyebiliriz. Yazarlar insan hakları savunuculuğu pratiğini analiz ederek, etik çerçevede eleştirisel bir bakış açısıyla değerlendirme ihtiyacını vurgulamışlardır. Her iki yazara göre, insan hakları savunuculuğu uygulamalarının belirli bağlamlar ve özgüllükler içinde anlaşılması, savunucuların ihtiyaçlarının daha iyi tanımlanmasına yardımcı olur. BM'nin İHS'ler için BM İHSKB'de sunduğu "*üstü örtük*" üç temel etik standart –insan haklarının evrenselliğini kabul etmek, barışçıl eylemde bulunmak ve savunulan hakları koruma amacı gütmek– savunucular için temel bir çerçeve oluşturur. Ancak bu çerçeve, son derece sınırlıdır ve uygulamada zorluklarla karşılaşır. Yazarlar, etik yaklaşımlar için sadece normatif bir bakış açısının yeterli olmadığını, bağlamsal dinamiklerin ve güç ilişkilerinin dikkate alınması gerektiğini belirtir. Örneğin, bir avukatın, çalıştığı şirketin yerli halkların haklarını ihlal ederken bireysel olarak kadınlara danışmanlık sunması gibi durumlar, savunuculuk pratiğinde çelişkiler doğurur. Bu durumda etik sorumluluk, savunucunun diğer

⁵⁷ Reddner, 1982, pp. 161-179.

⁵⁸ Reddner, 1982, pp. 179-185.

⁵⁹ Reddner, 1982, pp. 190-197.

⁶⁰ Reddner, 1982, pp. 210-215.

insan haklarına zarar vermeyen tutarlı bir yaklaşım benimsemesini gerektirir. Yazarlar, İHS'lerin pratikte karşılaştıkları etik ikilemlere çözüm olarak, ilişkişel bir modelin önemine dikkat çeker. Bu model, savunucuların öznelliğini, duygusal bağlarını ve içinde buldukları toplulukla etkileşimlerini anlamaya yöneliktir. Ayrıca, İHS'lerin sadece evrensel normları uygulamakla kalmayıp, yerel özgüllüklere uyum sağlamaları gerektiğini savunmaktadırlar. Bu bağlamda, İHS'lerin eleştirel bir yaklaşımla desteklenmesinin, onların korunma gereksinimlerini daha iyi tanımlayabileceği ve küresel insan hakları normlarını yerel düzeyde anlamlandırmaya katkı sağlayabileceği öne sürmektedirler.⁶¹

İnsan haklarını savunmak için kukusuz başlangıçta eylem vardır. Bununla birlikte insan haklarını savunmak, korumak ve geliştirmek için yapılan eylem teorik ve etik temellerinden mahrum kaldığı sürece içi boş ve sembolik bir eylem olmaktan ileriye gidemeyecektir. Bu durumda sadece insan haklarını savunmak için yapılan eylemin kendisi değil, aynı zamanda insan hakları kavramının kendisi de anlamını yitirecektir. Kısacası insan hakları söz konusu olduğunda *theoria*'yı *praksis*, *praksis*'i *theoria* karşısında yüceltmenin bir anlamı bulunmamaktadır. Peki bu nasıl olacaktır? İHS'ler açısından bu nasıl mümkündür? Bu soruların karşılığını insan hakları için verilen mücadeleye ve dolayısıyla İHS'lerin hak taleplerine zemin teşkil ettiğini düşündüğüm adalet, evrensellik, insan onuru kavramları üzerinden cevaplamaya çalışacağım.

2. İnsan Hakları Savucuları (İHS) ve Felsefe

Bu bölümdeki temel iddiam İHS'lerin hak taleplerine zemin teşkil ettiğini düşündüğüm adalet, evrensellik, insan onuru kavramları söz konusu olduğunda İHS'lerin felsefeden, ama eşit şekilde felsefenin de İHS'lerden öğreneceği pek çok şeyin olduğudur. İlk olarak ele alacağımız konu adalet kavramı olacaktır. Ardından özellikle "kültürel görecelik" iddialarına karşılık olarak "evrensellik" kavramını ele alacağım. Üçüncü olarak ele almak istediğim konu "insan onuru" kavramıdır.

⁶¹ Luis Enrique Eguren Fernández & Champa Patel, "Towards developing a critical and ethical approach for better recognising and protecting human rights defenders", *The International Journal of Human Rights*, Issue 7, Volume 19, 2015, pp. 896-907.

2.1. İnsan Hakları Savunucuları (İHS) ve Adalet

Şekil 1(c) Behiç Ak, 6 Aralık 1997, Cumhuriyet Gazetesi

Yukarıdaki karikatür UÖA'nın Ekim 2000'de "İşkenceye Karşı Bir Adım At" adıyla küresel düzeyde başlattığı kampanya sırasında, Türkiye hakkında hazırladığı raporunun Türkçe kapağında kullanıldı. Karikatür işkence konusuna dikkat çekmekle birlikte, özünde AİHS'in izleme mekanizması olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) verdiği kararların uygulanması hakkında Türkiye'nin geldiği duruma işaret etmekteydi. Türkiye'nin durumu bu karikatürün yayınlanmasından çeyrek asır sonra hiç de farklı değil. Bir adalet arayışının tazminata indirgenmesi, tazminat ödeyip insan hakları ihlallerine devam ediliyor olması, ne yazık ki AİHM ve Türkiye hakkındaki kararlarla sınırlı değildir. II Dünya Savaşından sonra kurulan savaş suçları mahkemeleri savaş ve soykırım suçlarını önleyemediği için yenileri gerçekleşti. BM Şartı doğrultusunda devletlerarası başvuruları ele almak için BM Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 1946'dan beri faal. Ayrıca Bosna-Hersek ve Ruanda için yeni mahkemeler kuruldu. Son derece ağır insan hakları ihaleleri gerçekleştirenler yargılandı, tutuklandı. İhlallere maruz kalıp hayatta kalanlara tazminatlar ödendi. Ardından Soykırım, İnsanlığa Karşı Suçlar, Savaş Suçları ve Saldırganlık Suçlarını önlemek için 1998 tarihli Roma Statüsü kapsamında Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) daimî bir mahkeme olarak kuruldu. İnsan haklarını korumak için oluşturulan izleme mekanizmaları, hak ihlallerine maruz kalanların bireysel başvurularını almaya devam ediyor. İHS'ler insan hakları ihlallerini gerçekleştirenlere karşı kampanyalar düzenliyor. Günümüzde artık Avrupa Sosyal Haklar Komitesi gibi bireysel değil, toplu şikâyet usulü getiren mekanizmalar da bulunuyor. Ama ne yazık ki insan hakları ihlalleri yapılmaya devam ediyor.

Yukarıda bahsini yaptığımız ve insan hakları ile ilgili adaleti tesis etmek için kurulan mekanizmaların oluşturulmasında İHS’ler tarafından dile getirilen hak taleplerinin büyük bir etkisi vardır. Ancak bugün bu mekanizmalar, son olarak İsrail örneğinde⁶² gördüğümüz gibi, zorbalığa başvuran iktidarlar üzerinde şimdilik adaleti tesis etmekten uzak görünüyor. Güce sahip olan iktidar sahipleri bu mekanizmaların kararlarına uymak ve saygı duymak konusunda müthiş bir direnç gösteriyor ve bunu alenen ifade etmekten de çekinmiyorlar.⁶³ Peki, bu durumu nasıl açıklayabiliriz? Bunun felsefe ile bağlantısı nedir? Adalet kavramı işte tam da bu aşamada devreye girmektedir. Ancak adalet söz konusu olduğunda, insan hakları teorisinin kapsamlı bir adalet teorisi geliştirdiğini söylemek zordur. Kuşkusuz insan hakları teorisinin geliştirdiği bazı adalet teorileri de mevcuttur ve bu teorilerin geliştirilmesinde İHS’ler büyük bir rol oynamıştır. Ama bu adalet teorileri sınırlıdır.

Michael Freeman’ın da belirttiği gibi İHEB, adaletin temeli olarak insan haklarını göstermektedir. Bununla birlikte pekâlâ tam tersi de söz konusu olabilir. Yani insan haklarının temeli adalet olabilir. Michael Freeman insan haklarıyla ilgili iki tür adalet teorisinin son yıllarda sık bir şekilde tartışıldığına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki “geçiş dönemi adaleti teorisi”dir. Geçiş dönemi adaleti teorisi geçmişte yaşanan büyük zulümleri merkezine almaktadır. Bu teori, sosyal adalet ile geçmiş insan hakları ihlallerin mağdurlarına yönelik adalet arasında denge arar, ancak çoğu kez geleceğe dönük adalet öncelik kazanır ve çatışmalı bir durum yaratabilir⁶⁴. Geçiş dönemi adaleti, otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş sırasında ve sömürgecilik gibi tarihi kötülüklerle ilgili taleplerle gündeme gelmiştir. İkinci bir teori ise “küresel adalet teorisidir”. Küresel adalet teorisi insan haklarını desteklemek için çeşitli yaklaşımlar sunar ve BM’nin yaklaşımına yakın olanlardan daha dar kavramsallaştırmalara kadar çeşitlenir. Öte yandan felsefe tarihindeki adalet teorilerinin kimi zaman “ödülleri bir hak edişe göre dağıtmayı” öngören görüşleri insan hakları açısından bir problem yaratabilir. Zira insan hakları hak edişe göre dağıtılamaz. Evrensel olarak kabul gören haklar herkes için

⁶² Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestine, ICC, 20 May 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-applications-arrest-warrants-situation-state>, Erişim tarihi: 20.05.2024; Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), The International Court of Justice (ICJ), <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20241009-pre-01-00-en.pdf>, Erişim tarihi: 9.10.2024.

⁶³ İsrail istihbaratının UCM'ye baskı ve müdahalesine karşı 93 ülke ortak bildiri yayınladı, euronews, 16.06.2024, <https://tr.euronews.com/2024/06/16/israil-istihbaratinin-ucmye-mudahale-etmesine-karsi-93-ulke-ortak-bildiri-yayinladi>, Erişim tarihi: 16.06.2024; Uluslararası Adalet Divanı: İsrail'in Filistin topraklarını işgali yasa dışı, euronews, 19.07.2024, <https://tr.euronews.com/2024/07/19/uluslararasi-adalet-divani-israilin-filistin-topraklarini-igali-yasa-disi>, Erişim tarihi: 19.07.2024.

⁶⁴ Bu konuda ayrıca bkz. Henry F. Carey, “The tension between peace and justice in the age of peace-building”, *Handbook of Human Rights*, Thomas Cushman (Ed.), Routledge, New York, 2012, pp. 421-431.

geçerlidir. Bununla birlikte suç işleyen kişilerin özgürlüklerinden yoksun bırakılması durumunda olduğu gibi, insan hakları zaten bu tür sınırlamaların varlığını kabul etmiştir. Zira suçluların hapis cezası alması onları adil yargılanma, işkence ve kötü muameleyle uğramama gibi haklardan yoksun bırakmaz.⁶⁵ Adalet ve insan hakları söz konusu olduğunda üzerinde durulan bir diğer konu “hukukun üstünlüğü” meselesidir. Michale Freeman’a göre politika felsefecileri hukukun siyasetten üstün olması gerektiğini savunsa da, hukuk hükümete sınırlar koyduğu sürece politiktir. Gücü tamamen ortadan kaldıramaz, ancak kamufle edebilir ya da meşrulaştırabilir. Uluslararası insan hakları hukuku, evrensel eşitlik anlayışına dayanarak yapısal eşitsizlikleri maskeleyiği için eleştirilir. Hukuk, kısmî bir özerklikle adalet sağlayabilir, ancak bu özerklik sınırlıdır. Tarafsız görünen hukuk, belirsizlik içinde kesinlik sağlama iddiasıyla yanıltıcı olabilir; çünkü yorumu ve uygulanışı siyasî tartışmaları kaçınılmaz kılar⁶⁶.

İnsan hakları ile ilgili olarak geliştirilen adalet teorilerinin ve hukuk kavramının mevcut sınırlılıkları karşısında, felsefenin çok daha kapsamlı bir adalet teorisine sahip olduğu aşikârdır. Bu kadim zamanların metinlerinden⁶⁷ günümüze kadar uzanan geniş bir yelpazeye dağılmıştır. Bu yelpazede, Aristoteles örneğinde gördüğümüz üzere, adaleti kendinde mükemmellik taşıyan bir erdem⁶⁸ olarak ele alanlar olduğu gibi, Kant örneğinde gördüğümüz üzere “*haklarımızı ahlâkî ödevle*” bağdaşacak şekilde kullanmak kaydıyla “*İsterse dünya yok olsun, yeter ki adalet yerini bulsun*” Latin deyişinin⁶⁹ yer bulduğu görüşler de yer alır. Burada ikibin yılı aşan bir felsefe geleneği söz konusudur.⁷⁰ Bu görüşlerin hepsini bu makalenin sınırları içinde ele almak mümkün değildir. Ancak Michael Freeman’a tekrar geri dönecek olursak:

Birçok teorisyen artık insan haklarına saygıyı adaletin bir gereği olarak görmektedir, ancak insan hakları toplum için yalnızca asgari standartlar belirlediği sürece adaletin gerekliliklerini tam olarak belirleyemez. Bir toplum insan haklarına saygı duyabilir, ancak fayda ve külfetleri adaletsiz bir şekilde dağıtabilir. Dolayısıyla bir adalet teorisi, bir insan hakları teorisinden daha

⁶⁵ Michael Freeman, *Human Rights*, Polity Press, Second Edition, Cambridge, 2011, pp.80-81, 86.

⁶⁶ Freeman, 2011, p. 91.

⁶⁷ Hugh Lloyd-Jones, “*The Justice of Zeus*”, The University of California Press, First Paperback Edition 1973, s.29: Hugh Lloyd-Jones’a göre Zeus adaleti korumakla ilgili olarak üç işlevi yerine getirir: “*Zeus yeminlerin koruyucusudur (Horkios); (2) yabancıların, ev sahibinin ve misafirlerin koruyucusu (Xeinos); (3) yakaranların koruyucusu (Hikesios). Son ikisi orijini itibariyle pratik açıdan özdeş sayılırlar. Yeminini bozan ya da yabancılarla zarar veren biri Zeus’a karşı suç işlemiştir ve Zeus tarafından cezalandırılır.*”

⁶⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları Ankara, 1997, s. 90.

⁶⁹ Immanuel Kant, “Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme”, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 258-259.

⁷⁰ “Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy Volume 1-2-3”, Ed. Gianfrancesco Zanetti, Mortimer Sellers ve Stephan Kirste, Springer, Cham, 2023; “Theories of Justice, Ed. Tom Campbell and Alejandra Mancilla, Routledge, New York, 2016”. Ayrıca daha genel özet bir çalışma için bkz. David Johnston, *A Brief History of Justice*, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2011.

fazla şey söyler, ancak insan hakları kavramı, örneğin yöneticilerin görevlerinden ziyade hak sahiplerinin haklarını vurgulayarak adalet teorisine ayırt edici bir katkıda bulunur.⁷¹

Kısacası gelinen süreçte İHS'lerin hak talepleri için verdikleri mücadelede felsefenin kendine dert edindiği adalet teorisinden, felsefenin ise İHS'lerin verdiği pratik mücadeleden öğrenecekleri pek çok şey vardır. Bu öğrenme, daha önce de belirttiğim gibi tek başına ne saf bir teorik faaliyete ne de pratiğe indirgenemeyecek kadar hassastır. Böylesi bir iş birliğinin ortamı özenle hazırlanmış akademik programların yanısıra, bizzat insan hakları hareketinin kendisidir. Benzer bir durumu pekâlâ insan haklarının evrenselliği tartışmasında da görmek mümkündür.

2.2. İnsan Hakları Savunucuları ve Evrensellik İddiası

Uluslararası Hrant Dink Vakfı, Hrant Dink'in anısına her yıl Hrant Dink'in doğum günü olan 15 Eylül'de bir törenle bir ödül veriyor. Bu ödülün amacını ve hedef ya da kişilerini Uluslararası Hrant Dink Vakfı şu şekilde açıklıyor:

insanlara mücadeleye devam etme yolunda ilham ve umut veren, ayrımcılıktan, ırkçılıktan, şiddetten arınmış, daha özgür ve adil bir dünya için çalışan, bu idealler uğruna bireysel risk alan, ezber bozan, barışın dilini kullanan kişi, kurum veya gruplar⁷²

Uluslararası Hrant Dink Vakfı, 2024 ödülleri Türkiye'den Mor Çatı Sığınma Vakfı'na ve Sierra Leone'den kadın aktivist Rugiatu Neneh Turay'a verdi. Ödülün Rugiatu Neneh Turay'a verilmesinin nedeni, yaşadığı toplumda son derece köklü bir geleneğe kadının "genital mutilasyonuna", aldığı toplumsal tepkilere rağmen verdiği uzun soluklu mücadele olarak açıklandı.⁷³ Ancak hikâyesi sadece verdiği mücadeleyi değil, aynı zamanda mücadelesini verdiği soruna karşı ürettiği alternatif çözüm önerileri de içermekteydi:

Kadın genital mutilasyonuna açıkça karşı çıkan ilk topluluk üyesiydi. Uygulamanın kadınlar için aynı zamanda geçim kaynağı olduğu topluluğunda, 400 kadını bu işi bırakması için tek başına ikna etti. Bu kadınlara alternatif geçim kaynakları yarattı. Bondo topluluğunda geleneksel ritüel olan törenin kadın genital mutilasyonu ile özdeşleştirilmemesi gerektiğine

⁷¹ Freeman, 2011, p. 80.

⁷² Uluslararası Hrant Dink Vakfı, Uluslararası Hrant Dink Ödülü'nün amacı, <https://hrantdink.org/tr/uluslararasi-hrant-dink-odulu/odul-hakkinda/amaci>, Erişim tarihi: 16.09.2024.

⁷³ Uluslararası Hrant Dink Vakfı, 2024 Ödül Töreni, <https://hrantdink.org/tr/uluslararasi-hrant-dink-odulu/odul-toreni/2024-odul-toreni>, Erişim tarihi: 16.09.2024.

dikkat çekti. Bu törenin aynı zamanda kadınlar için deneyim aktarımı ve güçlendirici bir eylem olduğunu savundu. Geleneği reddetmeden alternatif bir törenin yapılabileceğini vurguladı.⁷⁴

Açıkçası ödüle hak kazanan Rugiatsu Neneh Turay'ın gerçekten takdire şayan mücadelesinin, insan hakları tartışılırken kültürel görecelilik ve evrensellik gerilimi söz konusu olduğunda, kültürel görecelilik görüşlerine karşılık insan haklarının evrenselliğinden yana verilmiş en güzel cevaplardan biri olduğunu düşünüyorum. Bu örnek aynı zamanda Jack Donnelly'nin "*insan haklarının - (...) tartışılan kültürel ve tarihsel özgüllüğü bağdaştıran – temelde evrensel olduğu*"⁷⁵ iddiasına da alenen karşılık gelmektedir. Kültür ve tarihi gözeterek insan haklarının evrensel bir korumasının pekâlâ mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu örnek aynı zamanda evrensel insan haklarının Batılı olmayan anlayışlara aykırı olmadığını ve evrensel ilkelerin farklı kültürel bağlamlara uyarlanabileceğini savunan⁷⁶ Amartya Sen'in tam da kastettiği şeydir.

Rugiatsu Neneh Turay örneği aynı zamanda kültürel göreceliliği gerekçe göstererek, gerçekleştirdikleri insan hakları ihlallerine bir meşruiyet sağlamaya çalışan hükümetlere⁷⁷ verilmiş son derece somut bir cevaptır. İnsan haklarının özgürlük, eşitlik, güvenlik gibi ilkelerini gerçekleştirmeye yönelik somut bir örnektir. Bu ayrıca Luis Enrique Eguren Fernández ve Champa Patel'in yukarıda işaret ettiği gibi yerel özgüllüklerle nasıl bağlantılar kurulabileceğine dair bize somut bir örnek sunmaktadır. Buradan hareketle rahatlıkla söyleyebiliriz ki, İHS'ler Rugiatsu Neneh Turay örneğinde olduğu gibi somut pratikler geliştirdiği sürece felsefenin insan hakları savunucularından öğreneceği çok şey olacaktır. Bunun tam tersi de geçerlidir. Türkiye'deki İHS'lerin sık bir şekilde başvurduğu insan onuru kavramı da bunlardan bir tanesidir.

⁷⁴ Uluslararası Hrant Dink Vakfı, 2024 Uluslararası Hrant Dink Ödülü Kitapçığı, <https://hrantdink.org/attachments/article/4252/Uluslararası%20Hrant%20Dink%20%C3%96d%C3%BCl%C3%BC%202024%20Kitap%C3%A7%C4%B1k%20-%20International%20Hrant%20Dink%20Award%202024%20Booklet.pdf>, s. Erişim tarihi: 16.09.2024.

⁷⁵ Donnelly, 1995, s. 119.

⁷⁶ Amartya Sen, *Human Rights and Asian Values*, Carnegie Council on Ethics and International Affairs, New York, 1997, pp.29-30

⁷⁷ Bret L. Billet, *Cultural Relativism in the Face of the West The Plight of Women and Female Children*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, pp. 19-52; Reza Afshari, *Human rights in Iran : the abuse of cultural relativism*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2001, pp.1-13. Martha C. Nussbaum, *Sex and social justice*, Oxford University Press, New York, 1999, pp. 29-54.

2.3. İnsan Hakları Savunucuları (İHS) ve İnsan Onuru Kavramı

Türkiye'deki İHS'lerin, özellikle işkence ve kötü muamele söz konusu olduğunda sık bir şekilde dile getirdikleri ya da kullandıkları bir motto var: “İnsanlık onuru işkenceyi yenecek!”⁷⁸ Bu mottunun son derece dikkate değer olduğunu düşünüyorum. Zira bu mottoyu kullanarak Türkiye'deki İHS'ler işkencenin önlenmesi görevini yasalara, anayasaya, uluslararası sözleşmelere ve işkenceyi önlemek için kurulmuş özel mekanizmalara değil de “insanlık onuruna” vermiş görünüyor. Söz konusu mottoda işkenceyi yenecek olan en nihayetinde insanlık onurudur. Açıkçası “insanlık” kavramını, bir varlık olarak “insan” kavramıyla karşılaştırıldığımızda çok daha soyut bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Soyut bir kavramın somut bir problemi nasıl olup da çözebileceği kendi içinde bazı müphemlikler barındırmaktadır. Bu haliyle “İnsan onuru işkenceyi yenecek!” denseydi, belki daha doğru bir ifade olabilirdi. Nitekim İHS'lerin bazı diğer açıklamalarında daha temkinli bir yaklaşım söz konusudur. Örneğin cezaevi koşulları, emekçilerin yaşamı, mültecilerin konumu söz konusu olduğunda bahsedilen “insanlık” değil, “insan onuru” kavramı olmaktadır.⁷⁹ Bu ikinci kullanımda insan onuru kavramı aynı zamanda sadece bir bireyin fiziksel ve zihinsel bütünlüğüne değil, güvenli, eşit ve adil bir şekilde yaşama hakkına işaret etmektedir. Peki, İHS'ler neden herhangi başka bir şeye değil de insan onuru kavramına başvurmaktadır? Bunun insan hakları savunuculuğu ve felsefe ile olan bağına nasıl kurabiliriz? Bunu anlayabilmek için “insan onuru” kavramına biraz daha yakından bakmakta fayda vardır.

Öncelikle “insan onuru” kavramının soyutluğu hakkında çetin bir tartışma bulunduğunu belirtmek gerekir.⁸⁰ Ayrıca insan onurunun insana içkin bir özellik mi olduğu, yoksa ona atfedilen ya da onun taşıdığı dışsal bir özellik mi olduğu hakkında bir tartışma söz konusudur. İnsan onurunu insana içkin bir özellik olarak ele alma fikri Kant'a dayanmaktadır. Bu haliyle kavram her insana ait olan ve evrensel bir nitelik taşıyan bir kavramdır. İnsan onuru kavramını dışsal bir özellik ya da insana atfedilen bir özellik olarak ele alan yaklaşımında ise insanın

⁷⁸ Evrim Kepenek, 26 Haziran İşkence Görenlerle Dayanışma Günü, bianet, 26 Haziran 2023, <https://bianet.org/haber/hak-savunuculari-iskenceciler-cezasiz-kaliyor-yeni-hak-ihlalleri-yasaniyor-280856>; İzmir'de STK'ler işkenceyi protesto etti, Birgün, 04.07.2023, <https://www.birgun.net/haber/izmir-de-stk-ler-iskenceyi-protesto-etti-450512>, Erişim tarihleri: 18.09.2024.

⁷⁹ İnsan Hakları Derneği, 20 Haziran Dünya Mülteci Günü: Herkes İçin İnsan Hakları, 20 Haziran 2020, <https://www.ihd.org.tr/20-haziran-dunya-multeci-gunu-herkes-icin-insan-haklari/>; Bijî 1'ê Gulanê! Yaşasın 1 Mayıs!, 30 Nisan 2024, <https://www.ihd.org.tr/biji-1-e-gulane-yasasin-1-mayis/>; Ege Bölgesi Hapishaneleri Altı Aylık Hak İhlalleri Raporu (Ocak-Haziran 2022), 21 Ekim 2022, <https://www.ihd.org.tr/ege-bolgesi-hapishaneleri-alti-aylik-hak-ihlalleri-raporu-ocak-haziran-2022/>, Erişim tarihleri: 18.09.2024.

⁸⁰ Harun Tepe, Etik, *İnsan ve İnsan Hakları*, Avrupa Konseyi, Ankara, 2022, s. 64-65.

kazandığı statüler söz konusudur. Bu haliyle kavram zamandan zamana ve toplumdan topluma değişkenlik gösterebilmektedir.⁸¹

Açıkçası ikincinin, yani insan onuru kavramını dışsal ya da insana atfedilen anlamının, insan hakları açısından bazı ciddî riskler barındırdığını belirtmek istiyorum. Kavram bu haliyle talep edilen bir şey olsa bile, insan hakları ile bağlantısını kurmak zordur. Her şeyden önce bu haliyle insan onuru kavramı “şeref”, “haysiyet”, “namus” gibi kavramlara karşılık gelebilir. Bu anlam, “*namus cinayeti*” örneklerinde olduğu gibi bir dizi sorunu da beraberinde getirir ki, bu haliyle insan onuru kavramını insan hakları ile ele almak imkânsızlaşır. Kavramı kadim Yunan ve Roma dönemindeki gibi bireye belli bir oranda hak talep edebilme ya da koruma sağlayan bir “*sivil statü*” olarak yani “*yurttaşlık*” kavramı ile ele almak da mümkündür.⁸² Ancak bu durumda da, Hannah Arendt’in vurguladığı gibi, yurttaşlığın yitimine haklardan yoksun kalma hali de kolaylıkla eşlik edebilecektir. Bunun örnekleri pekâlâ mevcuttur.⁸³ Daha da ötesi, güncel durumda yurttaş olma statüsüne sahip herhangi birinin de her an insan haklarından yoksun kalabilmesi mümkündür. Kavramı ekonomik ve sosyal statülerle birlikte ele aldığımızda da durum pek farklı olmayacaktır. Zira bir insan sahip olduğu ekonomik ya da sosyal statüyü kaybedebilir veya yenilerini elde edebilir.

İnsan onuru kavramını insan için bir özellik olarak ele aldığımızda ise, soyut olma eleştirilerine hem kısmen bir yanıt verebilir hem de kavramın evrenselliği ile insan hakları arasında daha rahat bir bağ kurabiliriz. Nitekim İoanna Kuçuradi’nin felsefî antropolojiden hareketle, “insan onuru” kavramını “*insanın değeri*” kavramı ile eş anlamda kullanmaktadır. Bu haliyle kavram insana “*sahip olduğu olanaklar*” bakımından özel bir yer sağlar. İnsanın yapıp ettiklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkan bu olanaklar, “*insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek özelliklerdir.*”⁸⁴ İnsan onuru, insanın doğasındaki değer farkındalığıdır; her insan, bu değeri yansıtan yapısal özellikleri gerçekleştirme potansiyeline göre muamele görmelidir. Bu onur anlayışı tüm insanların, bu değeri tanımasalar bile, ona uygun davranmasını zorunlu kılar⁸⁵. İşte bu aşamada insan hakları savunucularının, insan haklarını talep etme hakları için de verimli bir zemin ortaya çıkmaktadır, diyebiliriz. Çünkü

⁸¹ Tepe, 2022, s. 66-67.

⁸² J.M. Bernstein, *Torture and Dignity*, The University of Chicago Press, Chicago, 2015, p. 259.

⁸³ Arendt, 1998, s. 298-299.

⁸⁴ Kuçuradi, 2018, s. 2.

⁸⁵ Kuçuradi, 2018, s. 72

Tek tek insan hakları, insan onurunun pratikteki gerektirdikleridir; bütün kişilerden insanın değerini -evrendeki yerini- koruyan muameleyi diğer bütün kişilere göstermelerini talep ederler.⁸⁶

O halde insan onuru kavramı İHS'ler için bir değer olarak insan haklarının korunması ve savunulmasında hem etik bir gerekçe sunar hem de pratik bir savunma aracı olarak kullanılabilir. Bu nedendir ki "insan onuru" kavramı İHS'ler için bir motto olmanın ötesine geçmeli ve İHS'ler insan onuru kavramının kendisine daha fazla odaklanmalıdır. Zira insan onuru, insan hakları mücadelesine ahlâkî bir temel kazandırırken, insanın doğuştan gelen değerine yapılan saygıyı da pekiştirir. Buna bağlı olarak, insan onuru kavramı insan hakları ihlalleri karşısında toplumsal ve yasal savunmaların da bir dayanağını oluşturur ve bireyin haklarının evrensel düzeyde kabul edilmesi için bir zemin sağlar.

Sonuç

Çoklu krizler çağı olarak da aldandırılan günümüz dünyasında insan hakları ve onu koruyan mekanizmalar saldırı altında. Bu değerlerin oluşması ve korunması için yola çıkan İHS'ler de saldırılardan payına düşeni alıyor. Ama mücadele etmeye de devam ediyorlar. İHS'lerin insan haklarını adalet, insan onuru, evrensellik iddialarıyla verdiği mücadele sadece bir pratik mücadele değildir. Bu mücadelenin arka planını oluşturan derin bir tarihsel-felsefî bir temel vardır. Bununla birlikte İHS'ler söz konusu olduğunda, tıpkı insan haklarının kavramında da olduğu gibi hemen hukuka sığınmak bir kolaycılık öne çıkmaktadır. İnsan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda da, İHS'ler söz konusu olduğunda da referans felsefe değil, hukuktur. Peki hukuk, hukuk tanımaz bazı haydut yöneticiler tarafından yok sayıldığında ne olacaktır? Nitekim pek çok durumda olan budur. O halde İHS'lerin hakları talep etme haklarını kullanma yolculuğunda felsefeden faydalanmalarının zamanı gelmiştir. Bunun tam tersi de geçerlidir. Felsefenin somut insan hakları ihlalleri karşısında daha fazla çaba harcaması ve bunu İHS'lerin dikkatine sunması gerekmektedir. Bunun için bir "kral filozof" gibi "aktivist felsefeci" unvanı gerekli değildir. Söz konusu olan, karşılıklı bir etkileşimin ortamını ve imkânını yaratmaktır. Bu, mümkün olandır. Ayrıca hak talebinin sadece reaktif değil, proaktif olarak, yani bir ihlal gerçekleşmeden önce insan haklarını korumanın ve insan haklarını geliştirmenin yegâne çaresi niteliğinde görünmektedir.

⁸⁶ Kuçuradi, 2018, s. 73

KAYNAKÇA

- A Chronicle of Current Events, <https://chronicle-of-current-events.com/work-in-progress/>, Erişim tarihi: 24.9.2024.
- Afshari, Reza, *Human Rights in Iran: the Abuse of Cultural Relativism*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2001.
- Ak, Behiç, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Aralık 1997.
- Amnesty International, The State of the World's Human Rights, 23 April 2024, Index Number: POL 10/7200/2024, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/7200/2024/en/>, Erişim tarihi: 1.6.2024.
- Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları Ankara, 1997.
- Aristoteles, *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, İmge Kitapevi, Ankara, 1996; Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Benenson, Peter, "Forgotten Prisoners", https://www.amnesty.org.uk/files/info_sheet_3.pdf, Erişim Tarihi: 8.7.2024.
- Bernstein, J.M, *Torture and Dignity*, The University of Chicago Press, Chicago, 2015.
- Billet, Bret L, *Cultural Relativism in the Face of the West The Plight of Women and Female Children*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- Birgün*, "İzmir'de STK'ler işkenceyi protesto etti", 04.07.2023, <https://www.birgun.net/haber/izmir-de-stk-ler-iskenceyi-protesto-etti-450512>, Erişim tarihi: 18.09.2024.
- Bradatan, Costica. *Fikirler İçin Ölmek: Filozofların Tehlikeli Hayatları*, çev: Kübra Oğuz, Can Yayınları, İstanbul, 2018.
- Business & Human Rights Resource Centre, "Briefings & Reports", <https://www.business-humanrights.org/en/from-us/briefings/> Erişim Tarihi: 8.7.2024
- Campbell, Tom and Mancilla, Alejandra (Eds.). "Theories of Justice", Routledge, New York, 2016.
- Carey, Henry F., "The tension between peace and justice in the age of peace-building", *Handbook of Human Rights*, Thomas Cushman (Ed.), Routledge, New York, 2012
- Çavuşoğlu, Naz, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni 'Yaşayan Belge' Yapan Yorum Teknikleri", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 14, Ankara, 1992, s. 132.
- Çotuksöken, Betül, *Kavramlara Felsefe ile Bakmak*, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1998.

- Çotuksöken, Prof. Dr. Betül, *İnsan Hakları ve Felsefe*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Dembour, Marie-Bénédicte, “What are human rights? Four schools of thought”, *Handbook of Human Rights*, Thomas Cushman (Ed.), Routledge, New York, 2012.
- Dershowitz, Alan Morton, “Want to torture? Get a warrant”, The San Francisco Chronicle, 22 January 2002, <https://www.sfgate.com/opinion/openforum/article/want-to-torture-get-a-warrant-2880547.php>, Erişim tarihi 25.10.2024.
- Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamaya Evrensel İnsan Hakları*, Çev: Mustafa Erdoğan- Levent Korkut, Yetkin Yayınları, 1995, s. 15-16; Freeman, 2008.
- Donnelly, Jack, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Cornell University Press, Third Edition, 2013, p.11; Kuçuradi, 2018, s. 61.
- Errera, Roger, “Charter 77 in Czechoslovakia and the International Protection of Human Rights”, 13 Vanderbilt Law Review 409 (2021), <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vjtl/vol13/iss2/11>, Erişim tarihi:24.9.2024;
- ETH Zürich, Declaration of Charter 77, https://www.files.ethz.ch/isn/125521/8003_Charter_77.pdf, Erişim tarihi: 24.9.2024;
- Euronews, İsrail istihbaratının UCM'ye baskı ve müdahalesine karşı 93 ülke ortak bildiri yayınladı, 16.06.2024, <https://tr.euronews.com/2024/06/16/israil-istihbaratinin-ucmye-mudahale-etmesine-karsi-93-ulke-ortak-bildiri-yayinladi>, Erişim tarihi: 16.06.2024;
- Euronews, Uluslararası Adalet Divanı: İsrail'in Filistin topraklarını işgali yasa dışı, 19.07.2024, <https://tr.euronews.com/2024/07/19/uluslararasi-adalet-divani-israilin-filistin-topraklarini-igali-yasa-disi>, Erişim tarihi: 19.07.2024.
- European Court of Human Rights, Statistical reports, <https://www.echr.coe.int/statistical-reports>, Erişim tarihi: 7.10.2024;
- Fernández, Luis Enrique Eguren a. & Patel, Champa. “Towards developing a critical and ethical approach for better recognising and protecting human rights defenders”, *The International Journal of Human Rights*, Issue 7, Volume 19, 2015.
- Foucault, Michel, “Hükümetlere Karşı İnsan Hakları”, *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2*, Michel Foucault, Çev:İşıl Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 290.
- Freixes, Núria Saura, *Human Rights Defenders and the Law: A Constitutional and International Legal Approach*, Routledge, New York, 2024
- Freeman, Michael, *Human Rights*, Polity Press, Second Edition, Cambridge, 2011.
- Freeman, Michael, *İnsan Hakları*, çev. A.Erkan Koca ve Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınları, 2008.

- Front Line Defenders, Open Cases, <https://www.frontlinedefenders.org/en/open-cases>, Erişim tarihi: 9.7.2024.
- Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, “Today’s Armed Conflicts”, <https://geneva-academy.ch/galleries/today-s-armed-conflicts>, Erişim tarihi: 9.7.2024.
- Hoover Joseph. & Heredia, Marta Iñiguez De. “Philosophers, Activists, and Radicals: A Story of Human Rights and Other Scandals”, *Human Rights Review*, Issue 2, Volume 12, 2011.
- Theodore George, “Hermeneutics”, Stanford Encyclopedia of Philosophy, 9 December 2020, <https://plato.stanford.edu/entries/hermeneutics/>, Erişim tarihi:7.10.2024.
- Goethe, *Faust*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001.
- Hafıza Merkezi, Eşit Haklar için İzleme Derneği, “Hak Savunucuları için Sessiz Kalma” <https://www.sessizkalma.org/tr>, Erişim tarihi: 9.7.2024.
- Havel, Václav, “Civil Society and Its New Enemies”, <https://www.project-syndicate.org/commentary/civil-society-and-its-new-enemies>, Erişim tarihi 8.7.2024.
- Human Rights Watch, World Report 2024, <https://www.hrw.org/world-report/2024>, Erişim tarihi: 1.6.2024.
- Ignatieff, Michael, “Human Rights as Politics and Idolatry”, *Human rights as politics and idolatry*, Ed. Amy Gutmann, Princeton University Press, New Jersey, 2003.
- Ignatieff, Michael, “Moral Prohibition at a Price”, *Torture*, Ed. Kenneth Roth, Minky Worden, New Press – Human Rights Watch, New York, 2005.
- Institute for Human Rights & Business (IHRB), “Top Ten Issues in 2024”, <https://www.ihrb.org/library/top-10/2024-top-10-business-and-human-rights-issues>, Erişim Tarihi: 8.7.2024
- International Criminal Court (ICC), Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestine, , 20 May 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-applications-arrest-warrants-situation-state>, Erişim tarihi: 20.05.2024.
- İnsan Hakları Derneği, 20 Haziran Dünya Mülteci Günü: Herkes İçin İnsan Hakları, 20 Haziran 2020, <https://www.ihd.org.tr/20-haziran-dunya-multeci-gunu-herkes-icin-insan-haklari/>, Erişim tarihi: 18.09.2024.
- İnsan Hakları Derneği, Bijî 1’ê Gulanê! Yaşasın 1 Mayıs!, 30 Nisan 2024, <https://www.ihd.org.tr/biji-1e-gulane-yasasin-1-mayis/>, Erişim tarihi: 18.09.2024.

- İnsan Hakları Derneği, Ege Bölgesi Hapishaneleri Altı Aylık Hak İhlalleri Raporu (Ocak-Haziran 2022), 21 Ekim 2022, <https://www.ihd.org.tr/eger-bolgesi-hapishaneleri-alti-aylik-hak-ihlalleri-raporu-ocak-haziran-2022/>, Erişim tarihi: 18.09.2024.
- İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/>, Erişim tarihi: 24.9.2024.
- Jacqmin, Arianna, “If Antigone Were a Human Rights Activist”, https://www.academia.edu/33480636/Antigone_as_Human_Rights_Activist, Erişim tarihi: 23.8.2018.
- Johnston, David, *A Brief History of Justice*, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2011.
- Jones, Hugh Lloyd, “*The Justice of Zeus*”, The University of California Press, First Paperback Edition 1973.
- Kant, Immanuel, “Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme”, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Karamer, S.N., *Tarih Sümer’de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- Keck, Margaret E. and Sikkink, Kathryn, *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*, Cornell University, New York, 1998
- Kepek, Evrim, *26 Haziran İşkence Görenlerle Dayanışma Günü*, bianet, 26 Haziran 2023, <https://bianet.org/haber/hak-savunuculari-iskenceciler-cezasiz-kaliyor-yeni-hak-ihlalleri-yasaniyor-280856>, Erişim tarihi: 18.09.2024.
- Kleemann, Steven, *Human Rights Defenders under Pressure: ‘Shrinking Space’ in Civil Society*, Tectum Verlag, Baden, 2020.
- Kuçuradi, İoanna, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 5.
- Levinson, Sanford (Ed.), *Torture*, Oxford University Press, New York, 2004.
- Likin, Max, *Human Rights Struggles in Twentieth-century France*, Palgrave Macmillan, Cham, 2022
- Martín, María, *Criminalisation of Human Rights Defenders*, Protection International, Bruxelles, 2015, pp. 3-14, https://www.protectioninternational.org/wp-content/uploads/2015/12/Criminalisation-of-Human-Rights-Defenders-%E2%80%93-Categorisation-of-the-problem-and-measures-in-response_EN.pdf, Erişim tarihi: 23.3.2020.
- Micheline R. Ishay, *The Human Rights Reader*, Routledge, 3. Edition, New York, 2022.

- Nagel, Thomas, "Personal Rights and Public Space", *Deliberative Democracy and Human Rights*, Eds. Harold Hongju Koh and Ronald C. Slye, Yale University Press, 1999.
- Nah, Alice M. (Ed.), *Protecting Human Rights Defenders at Risk*, Routledge, New York, 2020
- Neier, Aryeh, *The international human rights movement : a history*, Princeton University Press, Woodstock, 2012
- Nussbaum, Martha C., *Sex and social justice*, Oxford University Press, New York, 1999.
- OHCHR, Frequently Asked Questions on A Human Rights-Based Approach to Development Cooperation, Office of The United Nations High Commissioner For Human Rights (OHRCH), 2006, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FAQen.pdf>, Erişim tarihi:24.9.2024.
- OHCHR, Human Rights Defenders: Protecting the Right to Defend Human Rights, Fact Sheet No. 29, United Nations, OHCHR, 2004, <https://www.ohchr.org/en/publications/fact-sheets/fact-sheet-no-29-human-rights-defenders-protecting-right-defend-human>, Erişim tarihi: 24.9.2024.
- OHCHR, UN Treaty Body Database, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en, Erişim tarihi:7.10.2024.
- Patrick Hayden, *Philosophy of Human Rights*, Paragon House, United States, 2001.
- Pousadela, Ines M. and Perera, Dominic R., "The Enemy Within? Anti-Rights Groups and Restrictions on Civil Society", *Global Policy* Volume 12 . Supplement 5 . July 2021, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1758-5899.12981>, Erişim tarihi 12.12.2023.
- Reddner, Harry, *In the Beginning was the Deed: Reflections on The Passage of Faust*, University of California Press, California, 1982.
- Scarry, Elaine, "On Philosophy and Human Rights", *Deliberative Democracy and Human Rights*, Ed. Harold Hongju Koh and Ronald C. Slye, Yale University Press, 1999.
- Sen, Amartya, *Human Rights and Asian Values*, Carnegie Council on Ethics and International Affairs, New York, 1997.
- Spannagel, Jannika, *International Attention and the Protection of Human Rights Defenders Campaigning for Agents of Change*, Routledge, New York, 2023
- Stammers, Neil, *Human Rights and Social Movements*, Pluto Press, London, 2009.
- Tepe, Harun, *Etik, İnsan ve İnsan Hakları*, Avrupa Konseyi, Ankara, 2022.
- The European Network of National Human Rights Institutions (ENNHRI), International and regional instruments on human rights defenders, , <https://ennhri.org/human-rights-defenders/international-regional-instruments/>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

The International Committee of the Red Cross (ICRC), “Global trends of war and their humanitarian impacts”, 17.10.2018, <https://www.icrc.org/en/document/global-trends-war-and-their-humanitarian-impacts-0>, Erişim tarihi:8.4.2024.

The International Court of Justice (ICJ), Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20241009-pre-01-00-en.pdf>, Erişim tarihi: 9.10.2024.

The Observatory on the Universality of Rights (OURs), “Rights at Risk: Time for Action”, https://www.oursplatform.org/wp-content/uploads/1.-RightAtRisk_TimeForAction_June2021-1.pdf, Erişim tarihi: 12.12.2023.

The United Nations Environment Programme (UNEP), As global crises join forces, world must adopt forward-looking approach to protect human and planetary health, 15 July 2024, <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/global-crises-join-forces-world-must-adopt-forward-looking-approach>, Erişim tarihi: 24.09.2024.

Uluslararası Hrant Dink Vakfı, 2024 Ödül Töreni, <https://hrantdink.org/tr/uluslararası-hrant-dink-odulu/odul-toreni/2024-odul-toreni>, Erişim tarihi: 16.09.2024.

Uluslararası Hrant Dink Vakfı, 2024 Uluslararası Hrant Dink Ödülü Kitapçığı, <https://hrantdink.org/attachments/article/4252/Uluslararası-Hrant-Dink-%20Ödülü-Kitapçığı>, s. Erişim tarihi: 16.09.2024.

Uluslararası Hrant Dink Vakfı, Uluslararası Hrant Dink Ödülü'nün amacı, <https://hrantdink.org/tr/uluslararası-hrant-dink-odulu/odul-hakkında/amacı>, Erişim tarihi: 16.09.2024.

UN Special Rapporteur on human rights defenders, The Declaration on human rights defenders in different languages, OHCHR, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-human-rights-defenders/declaration-human-rights-defenders-different-languages>, Erişim tarihi: 24.9.2024.

UN, “Hottest July ever signals ‘era of global boiling has arrived’ says UN chief”, 27 July 2023, <https://news.un.org/en/story/2023/07/1139162>, Erişim tarihi 9.7.2024.

UN, “With Highest Number of Violent Conflicts Since Second World War, United Nations Must Rethink Efforts to Achieve, Sustain Peace, Speakers Tell Security Council”, SC/15184, 26 January 2023, <https://press.un.org/en/2023/sc15184.doc.htm>, Erişim tarihi: 9.7.2024.

UNDP, The Human Development Report 2023-24, <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>, Erişim tarihi:8.4.2024.

UNHCR, Global Trends 2024, <https://www.unhcr.org/global-trends>, Erişim tarihi 20.6.2024.

UNHCR, Mid-Year Trends 2024, <https://www.unhcr.org/mid-year-trends>, Erişim tarihi 27.10.2024.

Williams, Bernard, “In the Beginning Was the Deed”, *Deliberative Democracy and Human Rights*, Ed. Harold Hongju Koh and Ronald C. Slye, Yale University Press, 1999, p.49.

Wittgenstein, Ludwig, *Kesinlik Üstüne +Kültür ve Değer*, çev. Doğan şahiner, Metin Yayınları, İkinci Basım, 2013.

Zanetti, Gianfrancesco, Sellers, Mortimer and Kirste Stephan (Eds.). “Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy”, Volume 1: *From Plato to Rousseau*, Springer, Cham, 2023

Zanetti, Gianfrancesco, Sellers, Mortimer and Kirste Stephan (Eds.). “Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy”, Volume 2: *From Kant to Nietzsche*, Springer, Cham, 2023

Zanetti, Gianfrancesco, Sellers, Mortimer and Kirste Stephan (Eds.). “Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy”, Volume 3: *From Ross to Dworkin and Beyond*, Springer, Cham, 2023.